

Тамара Г. Бабић\*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Српска књижевност с јужнословенским књижевностима

## О СВЕТИМ МЕСТИМА СВЕТОГ САВЕ: ХИЈЕРОТОПИЈА ИСТОКА И ЗАПАДА У ДОМЕНТИЈАНОВОМ И У ТЕОДОСИЈЕВОМ ЖИТИЈУ СВ. САВЕ

Висока садржајност Доментијановог, и делимично Теодосијевог, својеврсног симболичко-просторног система је, уз његову врло изражену политичку актуелност кроз целокупну српску историју, била плодно полазиште за разноврсна тумачења током векова рецепције ова два дела. Темељна питања која се испостављају код ранијих проучавалаца тичу се смера и природе тумачења средњовековног приказа простора на оси исток-запад и стога се прва целина рада тиче управо проблема суштинског нераумевања природе средњовековног симболичког мишљења које резултује површним и погрешним закључивањем о значењу ових симболу контексту представљања Савиног мишљења и деловања. Новије теорије усмерене ка проучавању процеса стварања сакралних простора у средишту су нашег тумачења идејних полазишта и књижевних поступака у првом реду Доментијана, а потом и Теодосија. Сходно томе, други и трећи део рада појединачно се баве проблематиком хијеротопије истока и запада у поменутиим житијима. Поетичке разлике и различит историјски контекст у ком су писци стварали своја дела и њихов утицај на приказивање простора у Савиним житијима јесу питања која се разматрају у последњој целини рада. Коначно, ова разматрања, ослањајући се и надовезујући се на претходна истраживања блиских тема, другачије осветљују неке од њених познатих проблема – ауторску оригиналност, могућност спољашњих тумачења уметничког текста, однос између књижевног приказивања и физичког постојања стварности, природу западне позиције Савиног отачаства.

*Кључне речи:* Свети Сава, Доментијан, Теодосије, хијеротопија, симболика простора, средњовековна књижевност, ходочашће

### Увод

Једна од најзначајнијих одлика средњовековног погледа на свет, а самим тим и културе и књижевности које из њега настају, јесте тежња за апстраховањем

\* tamaracezar59@gmail.com

видљивог, што је за главну последицу имало развијање и високо вредновање новог, нематеријалног, симболичког света. Напетост између истовременог постојања два умногоне различита, а неретко и сасвим супротна, света, видљива је и у разумевању и приказивању чина путовања које, према својој наопштијој дефиницији, отвара могућности за успостављање свакаквих семантичких односа између различитих простора. Прва тематска и мотивска изворишта за описивање пута у српској књижевности била су вишеструка кретања Светог Саве на основу којих су његови први биографи створили засебан идејни и симболички слој у својим житијима, а који је добрим делом заснован на традиционалним опозицијама византијског средњовековног просторног и временског симболизма. Новија читања старих текстова<sup>2</sup> показују да су описи простора у житијима много ближи топосима него реалним местима, чак и онда када су нам позната по имену и у искуству – што потврђује став о томе да се простор у средњовековној култури посматра симболички (ŠPADIJER 2012: 300). У светлу таквих разматрања, значајни су нам појмови „хоротоп” и „хијеротопија”. Први настаје као нека врста одговора медијевистике на Бахтинов појам „хронотопа” којим се означавају време и место у књижевном делу и за разлику од ког хоротоп означава простор измишљен тако да се налази између апстрактног и материјално препознатљивог – као такав, он се функционално уклапа у идеје и ток књижевног дела (ŠPADIJER 2012: 300). Хијеротопија се, пак, истовремено односи на мисаону активност стварања простора који се препознају као свети и на хуманистичку дисциплину која ту активност проучава (ŠPADIJER 2012: 300), што се, ради лакшег сналажења у терминологији, може и диференцирати (ŽIVKOVIĆ 2021: 11). Сложени поступци којима се неко место освећује у књижевном делу<sup>3</sup>, уз систематичност која показује идејно формулисану и вођену намерну везу између новоствореног идентитета простора и личности и група повезаних с њим, јесу питања које ћемо, у насловљеном контексту, покушати да ближе осветлимо.

Проблем тумачења појмова исток и запад у средњовековном и у савременом симболичком мишљењу

Протоком времена, појмови који су испрва означавали материјалне стране света добили су огроман пртљак апстрактних значења која их данас чине погодним обележјима за различите појаве у култури, историји и друштву. Ипак, показује се да велики симболички потенцијал које свако време, у складу са својим датостима, у њима препознаје и развија, некад може бити извор великих неспоразума у разумевању појмова исток и запад. Зато је за наше бављење овом темом изузетно значајна студија Симе М. Ђирковића „Свети Сава између истока и запада” (1998: 27-37) јер се на основу закључака из ње може оцртати мапа значењских чворишта у рецепцији оних делова житија у којима је развијена просторна симболика специфична за сред-

2 Када је српска медијевистика у питању, овом темом су се подробно бавили И. Шпадијер, А. Савић и М. Живковић. Радове поменутих аутора ћемо цитирати у наредним деловима текста. За подробније информисање о хијеротопији у ширим оквирима од нашег, упућујемо на рад М. Живковића.

3 У ширем контексту, ова разматрања су већ била предмет у познатим студијама М. Елијадеа. Будући да тежиште нашег рада није усмерено на теоријско-методолошку проблематику бављења светим просторима, за квалитетно информисање о томе, упућујемо на текст М. Живковића који смо већ цитирали.

њи век.

Као прва препрека за исправно разумевање употребе појмова исток и запад издвајају се противречности између физичке и духовне тачке посматрања њиховог односа. Исток не мора увек бити источно, нити запад увек мора бити западно – кључеви таквог парадокса пронађени су у низу исказа: Антиохија је, у односу на Јерусалим, запад „иако су на приближно истом меридијану” (1998: 29); када византијски цар поклони Стефану Немањи физички западни део свог царства, он ће ипак бити назван источним зато што потиче од „источног цара” (1998: 30); за Теодосија је наша црква западна зато што се налази западно од центра источне цркве, а не зато што припада католичкој цркви коју ми данас називамо западном (1998: 30) итд. На основу тога, може се рећи да наши неспоразуми са средњовековним писцима, када је разумевање простора у питању, једним делом потичу одатле што је наша представа о свету одређена меридијанима и паралелама у прецизно одређеном кординатном систему, док се, с друге стране, може рећи да прецизност средњовековног система мишљења – ако је прецизност уопште релевантна за представљање простора у неком књижевном делу – свакако није заснована на математичким законитостима. Као што се примећује на основу примера, исток је главно полазиште у односу на које се мере сви остали простори, и то захваљујући томе што је Бог тамо створио човека (1998: 30) и што се тамо налази земаљски Јерусалим (1998: 30).

Друга тачка могућег спотицања у тумачењу ове теме односи се на пројектовање наших садашњих симболичких представа о значењима источног и западног на помен тих појмова у текстовима писаним у време постојања другачије утемељеног симболичког система. Ту је првенствено реч о подели хришћанске цркве на источну и западну, на темељу којих су настале касније поделе у европској цивилизацији, и о специфичном положају српских земаља између те две стране. Иако ми данас знамо да се и у Савином времену политички, а самим тим и културно и верски, превирало између истока и запада, сами књижевни текстови не помињу готово ништа од тога (1998: 33–34). Постоји неколико могућности за појашњење ове појаве. Прво, синхронијски (овде средњовековни) и дијахронијски (овде наш) поглед на неку појаву никад не може бити исти и то нема везе само с конкретном епохом коју разматрамо, али је таква разлика у поређењу средњовековног и данашњег мишљења посебно добро видљива. С тим у вези, примећено је већ да је „идеја поетског тоталитета, којим је одређено књижевно стварање Срба у средњем веку, условила све остале законе и изразила се у низу књижевних појава” (BOGDANOVIĆ 1991: 63) – тоталитет о ком је реч односи се управо на јединство синхронијског и дијахронијског временског пресека. Са становишта саме поетике средњовековне књижевности<sup>4</sup> и њене херменеутике, такође је значајан посебан однос средњовековних писаца према материјалној стварности из које у различитој мери измештају стварност својих књижевних дела – из такве тенденције се средњовековни симболизам и родио.<sup>5</sup> На-

4 С обзиром на особености средњовековне поетике које је чине различитом у односу на поетике стилских формација и епоха које су се развијале након ње, а које су добрим делом обликовале данашње разумевање појма поетике уопште, напомињемо да под поетиком у овом раду подразумевамо ону поетику српске средњовековне књижевности коју су описали и дефинисали Димитрије Богдановић (BOGDANOVIĆ 1991: 57–88) и Ђорђе Трифуновић (TRIFUNOVIĆ 1966: 60–68).

5 Овај суд доносимо на основу уводног дела Поетике раовизантијске књижевности (AVERINCEV

довезујући се на ту особеност средњовековне књижевности, примећујемо и трећи фактор у приказивању догађаја – „еластичну стабилност” жанрова средњовековне књижевности која се, пре свега, односи на парадокс да су жанрови истовремено међусобно флуидни али и чврсто одређени формом и садржином које би требало да представљају.<sup>6</sup>

Предочено је већ то да су Савини ставови према њему савременим догађајима видљивији у делима везаним за њега која се тичу црквеног права, односно световних питања при чему се у првом реду мисли на Номоканон и антилатинске текстове у његовом саставу (1998: 35). У односу на правни или државни документ, јасно је да књижевни текст (који описује живот једног светитеља или свеца), посебно у средњовековном жанровском богатству, није прикладно подручје за отворено изражавање политичких ставова који су несумњиво морали постојати. Ипак, не желећи да поједноставимо условне жанровске поделе и питање стваралачке слободе, у последњем одељку ћемо указати на то да у самим текстовима постоје одређена места на основу којих можемо претпоставити евентуалну везу између пишевог обликовања простора и државне климе тог времена.

#### Идеја о истоку као резултат стварања светих простора

У осврту на већ примећени континуитет и везу између Савиних ходочасничких путовања на Свету Гору и на Свету земљу (SAVIĆ 2020: 38), указаћемо на неке од видова моделовања тих простора код Доментијана. У првом реду, најочигледнија заједничка особина ових места јесте то да су сва, у односу на српске земље, на истоку и стога се тумачење њихове симболике прикључује нашем одгонетању представе о источном у Савиним житијима и, посредно, у српској средњовековној књижевности и култури.

Као прво Савино одредиште и касније исходиште, Света Гора је уведена у тек зачети симболички систем српске културе, књижевности и вере, још за време Савиног живота – чињеница да је и Сава (1986: 108-109) и његов брат Стефан Првовенчани (1988: 56) у првим текстовима у историји српске књижевности представљају као *locus amoenus*, указује на тежњу да се тај простор издвоји као не само посебан у односу на остале, већ и као квалитативно близак божанском. Када се то има у виду, касније Доментијаново писање се може тумачити као фаза у развијању симболике Свете Горе и то се види у његовом инсистирању на Растковим пустиножитељним жељама које своје прво испуњење налазе на Светој Гори симболички везаној за хришћанску идеју о пустињи као месту припреме за сусрет с Богом и, самим тим, Свету земљу (SAVIĆ 2020: 26-27). Још очигледнији начин стварања светог простора и његовог преплитања с личним и колективним идентитетом јесте подробно описивање подизања светилишта Хиландара – његова реална намена и историјска улога постају полазиште за апстраховање значења Свете Горе до симбола паралел-

---

1982: 17-45) у ком се прецизно описује духовно-историјска залеђина рођења књижевности на чијим основама је касније изграђена и српска књижевност. Пажњи читаоца свакако препоручујемо и све остале одељке ове значајне студије.

6 Више о проблематици жанровског одређења дела средњовековне књижевности у: (ŠPADIJER :1996 365-373).

ног Синајској гори (2020: 33-34).

Посматрана засебно у односу на Свету Гору, и по динамици Савиних кретања приказаних у житијима и по сопственој, независној и у хришћанској васељени неуопоредивој симболици, Света земља се као сакрални простор састоји из много, по величини, не и по значају, мањих простора од којих су као кључна препозната (2020: 33-34) два: Јерусалим и Синај. Светост Јерусалима у контексту Савиних животописа има више функција: то је његова друга, поред Свете Горе, најзначајнија „ходочасничка база” (2020: 37); она је, такође, подручје његовог задужбинарског рада аналогног оном на Атосу (2020: 40); коначно, земаљски Јерусалим постаје узор и посредник сваком другом месту које као своје коначно исходиште види небески Јерусалим. Карактеристичан за симболику Савиних ходочашћа јесте реални и симболички прелазак од једне горе ка другој – од Свете Горе ка Синају. На плану књижевних поступака, вероватно је најупадљивија раскошна Доментијанова похвала Светом Сави (DOMENTIЈAN 1988: 209-217) у којој асоцијативно повезује путничке елементе његовог живота и дела с Мојсијевим (SAVIĆ 2020: 37), симболички их доводећи у исту раван онако како је то већ учинио с њиховим полазишним просторима (горама). Тако се Сава уклапа у прототип свештеника (2020: 40) и још старији архетип пророка који, заједно са сунцем, долази са истока.

Када осмотримо однос истока и запада на макроплану овог житија, могли бисмо рећи да је просторна симболика обликотворно ткиво на коме се заснива целокупна композиција Доментијанове уметничке грађевине (MARINKOVIĆ 2007: 218). То је највидљивије у два централна и свепротезућа чиниоца сваког, па и овог, житија (2007: 215): на првом месту, у књижевном лику Светог Саве сустичу се и прожимају лични и колективни духовни осећај идентитета који је условљен физичким егзистирањем на месту које се налази на једној од две стране водоравне просторне осе (2007: 215); друго се огледа у кретању Савиног лика (по тој истој оси) које у буквалном смислу твори читаву фабулу житија (2007: 215). На плану карактеризације, код Саве је приметна свест о посредничком положају сопствене личности између источне и западне природе свог отачаства (DOMENTIЈAN 1988: 216), што његово делање осветљује као резултат вођен личном мишљу. Ипак, оно што Савину промисао смешта у подручје много шире промисли јесте мотивацијски план његових кретања, чији је значајан показатељ својеврсно Симеоново пророчанство о томе да ће Сава „оптећи истоке и западе” (1988: 226). Управо тај исказ Савином подухвату обезбеђује врхунску духовну легитимацију чија се залеђина може сматрати као сама божанска промисао – будући да ту истину изриче света личност и да је као такав, Савин подухват препознат као део божанског плана.

Посматрани из перспективе Савиног личног идентитета, пустиножитељни живот и ходочашћа као његов значајни израз, омогућили су му духовни успон до светачког статуса (SAVIĆ 2020: 24). Када се сагледају у том светлу, његова путовања се виде као природна исходишта неутољиве жеље за осамљењем, што га је водило путевима ка потпуном остварењу личног односа са Богом тј. идеала анахортеског живота (DOMENTIЈAN 1988: 216). Ипак, додатна, и за нашу тему можда и важнија, димензија његових подухвата тиче се „отачаства”. Као истакнути појединац у свом колективу, Сава је на својим путовањима повезивао своје западне српске земље

са источним светим просторима и тиме је увео српски народ у универзалну хришћанску заједницу народа (SAVIĆ 2020: 26). На том трагу, примећујемо да је управо сакрализоване територије чин од пресудне важности за заснивање идентитета заједнице која се на њој настањује (ELIJADE 2003: 85). Када имамо у виду да је време у коме је Сава живео период интензивних процеса стварања српске националне индивидуалности, јасно је да су потоња тумачења Савиних кретања добрим делом одредила природу колективне свести Срба о себи као народу између истока и запада, који, међутим, културно и историјски све до савременог доба гравитира од запада ка истоку, чија су се симболичка значења трансформисала кроз време. Међутим, иако је наше тумачење ових појмова данас нужно и неповратно одређено свим тумачењима која стоје између савремене и средњовековне епохе српске историје, то не важи у обрнутом случају – мисао која се јавља у позним ступњевима генезе ове симболике, не можемо приписивати њеним почецима.

### Запад као свето место: (не)остварење (не)могућности

У говору разних усмерења, врста и нивоа, уобичајено је да свако помињање истока у неком од његових симболичких значења (културном, политичком, економском итд) уз себе асоцијативно везује (подразумева) и запад, и то као антипод. Када је реч о симболици простора у српској средњовековној књижевности, несумњиво је да и исток и запад стоје на истакнутим местима и у некаквом међусобном односу, али у контексту хијеротопије о којој говоримо, разложно је упитати се да ли запад уопште може да постоји као свети простор без истока и ако може, под којим условима као такав фигурира.

Из претходних закључака назире се да је симболичка констелација запада, када је реч о погледу српског средњовековља, ипак доста више индивидуализована од универзално (само)разумљиве симболике истока – управо зато што су њен облик, значење и значај тесно везани с оним што је у личности Светог Саве вишак квалитета, под чиме поглавито подразумевамо његову припадност отачаству. Препозната као јединствена у европској књижевности тог доба, веза између Саве и отачаства описује се као стваралачка (MARINKOVIĆ 2007: 215), још прецизније, она се може дефинисати и као узајамно-обликујућа. Првобитно је западно отачаство обликовало личност Растка Немањића која се, након свог првог, али и сваког каснијег путовања на исток, враћа као Сава, који тада (пре)обликује то исто отачаство, учвршћујући али и оплемењујући његову западну позицију тако што је симболички везује за исток. На том трагу, примећујемо да је постојаност запада као светог простора готово у потпуности одређена светошћу Светог Саве која, пројектована на отачаство, суштински мења његову почетну позицију при уласку у хришћански и византијски комонвелт (место на перферном западу васељене, која се у традиционалном хришћанском симболизму разуме као мрачна и зла страна света). То би значило да сваки пут када именује отачаство као западно, Доментијан у виду има његову вишеструку симболику, у којој је оно универзално значење западности само полазиште за успостављање индивидуалног значења запада и (само)разумевање унутар такве позиције, које извире из личне везе између Саве и отачаства, временом проширене на перспективу надличног односа који сваки појединац у отачаству

може остварити.

Ако у том светлу осмотримо Теодосијев текст, који се не заснива на сталним осцилацијама између истока и запада као код Доментијана, већ се запад и исток помињу и приказују поглавито ситуационо (онда када се описују неки битни догађаји, као што су чуда код Симеоновог гроба или Савина посета Никеји, када се чини да су оба одредишта много више материјално него духовно одређена (ĆIRKOVIĆ 1998: 30-31) ) - примећујемо да је он много податнији за поједностављена, идеолошка, политичка, у основи секуларизована и погрешна мишљења и интерпретације. Некоме недовољно упућеном у идејне основе српске средњовековне културе, мишљења и књижевности, може деловати да Теодосије, у складу са друштвено-политичком ситуацијом свог доба<sup>7</sup>, у свом тексту исказује реалполитички став о хегемонији српских земаља и њиховој независности од истока (Византије), с намером да то има и неко практично политичко дејство или да то, можда, означава неку блискост с римокатоличким западом. Навешћемо два аргумента која оповргавају такву могућност. Наиме, колико год биле различите, поетике Доментијана и Теодосија се врло јасно приближавају и надопуњују управо кроз ова два житија (али једну повест), тако што Доментијанов текст, а самим тим и његов симболички систем, претходи Теодосијевом тексту<sup>8</sup> те би онда било разложно претпоставити да, онда када говори и о истоку и о западу, Теодосије зна шта је о томе већ речено код Доментијана и бира да, у складу са својим уметничким (и хагиографско-хроничарским) осећањем, у фокус свог стави неке друге аспекте приче о Савином животу. С иманентно уметничког становишта гледано, Теодосије може да заснива своју оригиналност другачије од Доментијана, док се истовремено ослања на значења правремено створеног<sup>9</sup> Доментијановог оригиналног тумачења односа истока и запада преломљеног кроз историјску егзистенцију Светог Саве и његовог отачаства.<sup>10</sup> Дакле, када говори о западу, врло је вероватно да Теодосије говори управо о оном западу који заснива Доментијан, а који, како смо показали, није истоветан западу уопште. Друго, када текстове и њихове могуће импликације посматрамо у ширем културном контексту, треба имати у виду особености владарске идеологије Немањићке династије која је, будући да за праузоре има своје осниваче - Св. Симеона али и Св. Саву (иако он не представља световног владара!) - дубоко зависна од њихових личних и јавних представа. Онда, ако и претпоставимо да се иза Теодосијевог запада крије некакав политички наум о моћи, превласти и самосталности, треба се сетити да чак и најмоћнији Немањићи, који владају државом која претендује да буде или већ јесте империја,

7 Детаљније о самој хронологији у наредном одељку.

8 Најефектнији показатељ несумњиве поетичке везе двојице писаца налази се у познатим и широко тумаченим речима којима Теодосије насловљава своје дело: „Житије и подвизи у пустињи са оцем, и засебно путовања, а делимично и приповедање о чудесима светог оца нашега Саве, првога архиепископа и учитеља српскога, што је испричао преподобни Доментијан, јеромонах манастира званог Хиландар, а написао Теодосије, монах истога манастира.” (курзив Т.Б)

9 Овде пре свега мислимо на то што Доментијан припада оном периоду нашег средњег века у ком се заснива држава Немањића, па будући да је његова сложена симболика простора међу нашим првим књ. текстовима, то омогућава многобројна, дуговечна и далекосежна позивања на њу и у наредним текстовима.

10 Напомињемо да појмове уметнички и оригинални разумемо онако како се испољавају у контексту средњовековне поетике.

деле императиве оне исте владарске идеологије коју Св. Сава утемељује, што се види на основу списка који им се приписују (MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ 1997: 243-246). Како ни Савини хагиографи, природно, нису издвојени од света у ком живе и чију духовну залеђину стварају, закључујемо да је западни део природе нашег отачаства ипак само њен део, односно једна страна или сенка, која без истока не само да не би могла да постоји као самостална (јер западни део хришћанске васељене, у политичком смислу, увек тежи томе и сам постане исток) већ не би могла да постоји уопште.

„Доментијанов” исток и „Теодосијев” запад: поетичке антонимије Савиних биографа у контексту симболичког представљања простора

Почевши од старијег текста, надовезаћемо се на неке од већ поменутих особености Доментијановог писања. Доследан тежњама средњовековних писаца да стварност посматрају симболички, Доментијан у свом приповедању о Савиним путовањима готово уопште не помиње њихов материјални аспект (POLOVINA 2010: 161). Будући да је пишчево искуљчиво помињање реалнопостојећих места, без описивања њихове спољашњости, повод да се са Савином личношћу и делатношћу повежу библијске личности и догађаји (2010: 161), може се рећи да је Доментијанов примарни фокус на духовним аспектима чина ходочашћа. Када имамо у виду хијеротопске одлике његовог представљања простора – стварање нових светих простора и потврђивање светости већ створених, можемо рећи да иако је тачно да помињањем истока Доментијан несумњиво „украшава” свој текст (ĆIRKOVIĆ 1998: 30), исток код њега ипак пре јесте израз симболике него „метафорике”. Такође, израз „украшавати” нам, у контексту средњовековне и особито Доментијанове поетике, не делује прикладно, будући да асоцира на чин који најчешће нити има дубљу логику нити извире из промишљене намере – у складу с тим, рекли бисмо да Доментијан обogaђује свој текст симболичком истока. Систематичност, доследност, садржајност, значењска неисцрпљивост и херменеутичка непресушност Доментијановог комплекса идеја о истоку свакако оповргавају могућност тако једнозначних судова. Ако говоримо о метафорама код Доментијана, којих свакако има, управо бисмо, за комплекс идеја обликованих кроз метафоре, могли прогласити запад, чија су апстрактна значења далеко мање самостално евоцирана и развијана у тексту житија.<sup>11</sup> Различити степени апстраховања, видљиви на плану стила и литерарног поступка, утврђују став да је исток код Доментијана заиста привилегован у односу на запад. Представљањем Савиног путовања као подражавања онога што је описано у Библији, Доментијан поистовећује земаљску историју са свештеном (POLOVINA 2010: 137), чиме шири њен значај и смисао. Иако због тога делује да је његов текст много више заснован на фикцији него на фактографији (2010: 180-181), то не смањује његову садржајност и сазнајни потенцијал, већ само мења његово усмерење од хоризонталног ка вертикалном. Када говоримо о контексту у ком дело настаје, треба напоменути да је Доментијан највероватније био Савин савременик и ученик (RADOJČIĆ 1988: 10) – што значи да је своје дело створио у времену заснивања српске државности, када су српске земље много више зависиле од византијског др-

11 Ови закључци су резултати нашег промишљања на основу оних разлика између метафоре и симбола које је приметио и описао Јохан Хојзинга (HOJZINGA 1991: 271-288).



жавног и верског ауторитета него у наредним деценијама нашег средњег века. С тим на уму, као рефлексија спољашњих прилика, код Доментијана се делимично може препознати богословска посвећеност и прецизност у дефинисању вере на Сабору (DOMENTIЈAN: 118-123) – сама путовања пак једва да имају додира са земаљским искуством.

С Теодосијем, како смо већ разложили, ствари стоје доста другачије. У пређењу с Доментијаном, када говори о путовању, Теодосије не уводи и не развија библијску симболику у вези с посећеним местима (POLOVINA 2010: 168) и такође не потенцира релацију исток-запад онако како то чини Доментијан (2010: 211). Уместо тога, он радије обогаћује свој текст реалистичним описима материјалне стране путовања. Чини се да се та разлика уклапа у свакако поједностављено, али донекле и тачно, уврежено мишљење о различитим поетичким приоритетима ових писаца и, следствено томе, различитим стилским средствима којима се служе у писању – док је Доментијан више усмерен на представљање духовне стварности, Теодосије се више труди да што верније прикаже њено материјално наличје. Ипак, то не значи да је Теодосије писац који ствара изван средњовековног симболичког система, што се најбоље огледа у његовој, за нашу тему изузетно значајној, представи и формулацији позиције запада који се такође одређује у односу на исток оличен у Византији (ĆIRKOVIĆ 1998: 30). Када имамо све то у виду, а текст показује да се Теодосијева просторна оријентација поклапа с „реалном географијом” (1998: 31), то нас може навести на више закључака. Посматрани у историјском контексту, Теодосијеви поступци у представљању просторног кретања (истицање наше западне позиције без глорификације истока) уклапају се у његову приметну тенденцију да Светог Саву, а посредно и отачаство, прикаже као много, пре свега политички, независније него што су реално били (TEODOSIJE 1988: 206-207)<sup>12</sup> – што може имати везе с духом времена у ком он сам ствара (највероватније друга половина 13. века) (ŠPADIJER 2010: 15)<sup>13</sup>, али нам у основи делује као чин унутрашњег (а не наметнутог спољашњег) налога који може извирати из духа времена. Ипак, оно што несумњиво везује Теодосијево виђење истока за византијску перспективу, јесте чињеница да је његов запад и даље одређен у односу на исток чије је средиште Цариград (ĆIRKOVIĆ 1998: 32). На основу тога се може закључити да је, када је запад у питању, у његовом представљању утицај културног (симболичког) обрасца доста снажнији, продорнији и дуготрајнији од утицаја политичких прилика јер њихов утицај на представљање простора, ако и постоји, никада не задире у идејну (хришћанску) раван његовог позиционирања.

### Закључак

Обе Савине хагиографије, а посебно прва, представљају историјски релевантна сведочанства о, по много чему одсудном, времену заснивања српског идентитета. Најочигледнији израз те тежње јесте измена стварних историјских околности крунисања Стефана Првовенчаног тако да оно у потпуности буде одређено Савином иницијативом.

12 Будући да је у раду који смо цитирали детаљно представљена проблематика око датирања Теодосијевог живота и рада, напомињемо да је за наше излагање најбитније да он свакако припада времену када је српска држава Немањића већ стабилно заснована и на путу да постане империја, што са собом повлачи и разлику о политичкој и културној свести и перспективи Теодосија наспрот Доментијану.

титета у ширем контексту подела хришћанске Европе (почев од стицања аутокефалности српске православне цркве па све до последњих деценија 13. века, односно почетака владавине краља Милутина). Са становишта науке о књижевности, међутим, неупоредиво је важније то што и једна и друга представљају врхунске уметничке изразе у којима се утемељује мишљење о верској, националној и просторној припадности Срба које је, иако духовно засновано, имало реалне материјалне импликације у надолazeћим вековима. Такав, нимало једноставан подухват, захтевао је од личности које су га заснивале да помно посматрају однос простора и времена у интервалу који им је био доступан и да у томе увиђају правилности које ће касније апстраховати до читавог система мишљења, веровања и (само)разумевања. То смо, разматрајући описе Савиних ходочашћа у његове две хагиографије, и показали, јер и поред истог референтног система – византијског средњовековног симболизма – Доментијан и Теодосије ипак оригинално обликују представе о истоку и западу. Користећи се сличним сликама, они потпуно слободно и у складу са својим поетикама могу истицати различите ствари (парадигматски је пример употребе симболике птице (POLOVINA 2010: 210)). Тако се обојица креативно остварују у оквиру једног симболичког система, што нам, из садашење перспективе, делује као идеал средњовековне уметности. Чињеница да и данас, након скоро осам векова, одговори на питања о Савином погледу на однос између истока и запада не само да нису коначно дати, већ, у светлу убрзаних смена политичких прилика и историјских догађаја, делује да је потреба за њима све насушнија, довољно говори о важности непрестаних тумачења сведочанстава која су нам доступна.

#### Цитирана литература

- AVERINCEV 1982: AVERINCEV, Sergej S. *Poetika ranovizantijske književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1982. [orig.] Аверинцев, Сергеј С. Поетика рановизантијске књижевности. Београд: Српска књижевна задруга, 1982.
- BOGDANOVIĆ 1991: BOGDANOVIĆ, Dimitrije. *Istorija stare srpske književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1991. [orig.] Богдановић, Димитрије. Историја старе српске књижевности. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
- ELIJADE 2003: ELIJADE, Mirča. *Sveto i profano*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003. [orig.] Елијаде, Мирча. Свето и профано. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2003.
- ŽIVKOVIĆ 2021: ŽIVKOVIĆ, Miloš. „Hijerotopija kao izvor novih mogućnosti komparativnog istraživanja srednjovekovne kulture i književnosti”. *Pojmovnik uporedne književnosti* br. 2. (2021): str. 9-41. [orig.] Живковић, Милош. „Хијеротопија као извор нових могућности компаративног истраживања средњовековне културе и књижевности”. Појмовник упоредне књижевности бр. 2. стр. 9-41.
- MARINKOVIĆ 2007: MARINKOVIĆ, Radmila. *Svetorodna gospoda srpska*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, 2007. [orig.] Маринковић, Радмила. Светородна господа српска. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.
- MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ 1997: MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ, Smilja. *Vladarska ideologija Nemanjića*. Beograd: Clio, Srpska književna zadruga, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 1997. [orig.] Марјановић-Душанић, Смиља. Владарска идеологија Немањића. Београд: Clio, Српска књижевна задруга, Свети архијерејски синод

- Српске православне цркве, 1997.
- POLOVINA 2010: POLOVINA, Nataša. *Topos putovanja u srpskim biografijama XIII veka: Domentijan i Teodosije*. Novi Sad: Akademaska knjiga, 2010. [orig.] Половина, Наташа. Топос путовања у српским биографијама XIII века: Доментијан и Теодосије. Нови Сад: Академска књига, 2010.
- RADOJČIĆ 1988: RADOJČIĆ, Svetozar. „Lik svetog Save u Domentijanovom Životu i podvizima arhiepiskopa sve srpske i pomorske zemlje prepodobnog i bogonosnog oca nastavnika Save”, *Život Svetoga Save i Svetoga Simeona*. (1988): str. 39-50. [orig.] Радојчић, Светозар. „Лик светог Саве у Доментијановом Животу и подвизима архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног оца и наставника Саве”. *Живот Светога Саве и Светога Симеона* (1988): стр. 39-50.
- SAVIĆ 2020: SAVIC, Aleksandar Z. „Athos – Jerusalem – Sinai: Peregrinations and Identities in the Lives of St Sava of Serbia”, *South-Eastern Europe and the Eastern Mediterranean* (2020): стр. 23–52.
- TRIFUNOVIĆ 1966: TRIFUNOVIĆ, Đorđe. „Nacrt za poetiku stare srpske književnosti”, *Letopis Matice srpske* god. 142, knj. 397, br. 3 (1966): str. 60–68. [orig.] Трифуновић, Ђорђе, „Нацрт за поетику старе српске књижевности”, *Летопис Матице српске* год. 142, књ. 397, бр. 3 (1966): стр. 60–68.
- ĆIRKOVIĆ 1998: ĆIRKOVIĆ, Sima M. „Sveti Sava između istoka i zapada”. *Međunarodni naučni skup Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji* (1998): str. 27–37. [orig.] Ћирковић, Сима М, „Свети Сава између истока и запада”, *Међународни научни скуп Свети Сава у српској историји и традицији* (1998): стр. 27–37.
- HOJZINGA 1991: HOJZINGA, Johan. *Jesen srednjeg veka*. Novi Sad: Matica srpska, 1991. [orig.] Хојзинга, Јохан, *Јесен средњег века*. Нови Сад: Матица српска, 1991.
- ŠPADIJER 1996: ŠPADIJER, Irena. „Problem žanra u srednjovjekovnoj književnosti”. *Književna istorija* knj. XXVIII, br. 100. (1996): str. 365–373. [orig.] Шпадијер, Ирена. „Проблем жанра у средњовјековној књижевности”. *Књижевна историја* књ. XXVIII, бр. 100. (1996): стр. 365–373.
- ŠPADIJER 2010: ŠPADIJER, Irena. „Hronološki okviri književnog rada Teodosija Hilandarca”. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* knj. LXXVI (2010): str. 3–16. [orig.] Шпадијер, Ирена. „Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* књ. LXXVI (2010): стр. 3–16.
- ŠPADIJER 2012: ŠPADIJER, Irena. „The Symbolism of Space in Medieval Hagiography”, *Cyrillo-Methodian Studies* br. 21 (2012): стр. 300–307.

*Извори*

- DOMENTIЈAN 1988: DOMENTIЈAN. *Život Svetoga Save i Svetoga Simeona*. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga, 1988. [orig.] Доментијан, *Живот Светога Саве и Светога Симеона*, Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1988.
- Sveti Sava. *Sabrani spisi*. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga, 1986. [orig.] Свети Сава. *Сабрани списи*. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1986.
- Stefan Prvovenčani. *Sabrani spisi*. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga, 1988. [orig.] Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, Београд, 1988.
- TEODOSIЈE 1988: TEODOSIЈE. *Žitija*. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga, 1988. [orig.] Теодосије. *Житија*. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1988.

Tamara Babić

**LES LIEUX SACRÉS DE SAINT SAVA LE SERBE : HIÉROTOPIE DE L'EST ET DE L'OUEST DANS LES HAGIOGRAPHIES DE SAVA PAR DOMENTIEN ET THÉODOSIOS**

Dans cet article, nous tendons à montrer comment les nouvelles théories du symbolisme spatial peuvent être utilisées de manière à éclaircir certains problèmes familiers dans les interprétations de l'Est et de l'Ouest dans la littérature médiévale serbe. Tout d'abord, sur la base des recherches précédentes, nous présentons les différences entre les interprétations médiévales et modernes des symboles et les solutions possibles à ces malentendus. Dans les deuxième et troisième parties de l'article, nous examinons comment le symbolisme spatial de l'Est et de l'Ouest est formé dans les deux hagiographies et quelle est la nature de sa relation. Enfin, nous donnons un aperçu des différences poétiques entre Domentien et Théodosios et de leur influence possible sur leurs idées et présentations littéraires des espaces sacrés.

*Mots-clés:* Hiérotopie, Saint Sava le Serbe, Domentien, Théodosios, littérature médiévale, symbolisme spatial, pèlerinage